

Оріщенко Дмитро Миколайович, науковий співробітник відділу економіки, менеджменту та трансферу інновацій у тваринництві, orishchenkodmytro@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-2869-1871>

Інститут тваринництва НААН

вул. Тваринників, 1-А, м. Харків, Харківська область, 61026 (Кулиничі)

ФОРМУВАННЯ ГАЛУЗЕВОЇ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** Сільське господарство є важливою галуззю економіки, що забезпечує населення країни основними видами продовольства. Для обґрунтування сталого функціонування галузі потрібна розробка відповідних механізмів, що передбачають використання аграрних інновацій, які в даний час та в перспективі будуть провідним фактором розвитку АПК. Важливим напрямом вирішення цього завдання є обґрунтування раціональної спеціалізації сільськогосподарського виробництва, спрямованої на ефективне використання земельних ресурсів. Розвиток сільського господарства на відміну від інших галузей матеріального виробництва значною мірою детерміновано природними умовами та ресурсами. Територіальні відмінності у величині природного агропотенціалу багато в чому визначають особливості систем використання земель, склад сільськогосподарських культур, рівень інтенсивності та ефективності виробництва. Галузева спеціалізація аграрного сектору є одним із ключових чинників підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва та визначає напрями діяльності підприємств, рівень їхньої конкурентоспроможності та стійкості до змін ринкового середовища. Формування спеціалізації відбувається під впливом природно-кліматичних умов, економічних факторів, державної політики та технологічного розвитку. Важливим аспектом є оптимальне поєднання ресурсного потенціалу регіону із сучасними методами організації виробництва. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю адаптації аграрного сектору України до сучасних викликів, зокрема глобалізаційних тенденцій, змін у структурі попиту та екологічних обмежень. Теоретичне обґрунтування процесів спеціалізації дозволить розробити ефективні механізми розвитку аграрного виробництва, сприяти підвищенню його продуктивності та сталості. Спеціалізація може дозволити виробникам скористатися перевагами економії на масштабі, а також виробляти товари вищої якості, які можна продавати з націнкою. Однак спеціалізація також може призвести до підвищення ризику, оскільки аграрії можуть бути більш вразливими до змін ринкового попиту або погодних умов.*

***Ключові слова:** спеціалізація, чинники, вплив, розвиток, виробництво.*

Orishchenko Dmytro, Researcher of the Department of Economics, Management and Transfer of Innovations in Livestock Farming, orishchenkodmytro@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-2869-1871>

Livestock Farming Institute of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine, 1-A, Tvarynykyv St., Kharkiv, Kharkiv region, 61026 (Kulynychy),

FORMATION OF INDUSTRY SPECIALIZATION IN THE AGRICULTURAL SECTOR: THEORETICAL ASPECT

Abstract. Agriculture is an important sector of the economy that provides the country's population with basic types of food. It is necessary to develop appropriate mechanisms that provide for the use of agricultural innovations, which will be the leading factor in the development of the agro-industrial complex at present and in the future to substantiate the sustainable functioning of the industry. An important direction for solving this problem is to substantiate the rational specialization of agricultural production to use land resources efficiently. The development of agriculture, unlike other sectors of material production, is primarily determined by natural conditions and resources. Territorial differences in the size of natural agricultural potential largely determine the features of land use systems, the composition of crops, and the intensity and efficiency of production. Sectoral specialization of the agricultural sector is one of the key factors in increasing the efficiency of agricultural production and determines the areas of activity of enterprises, the level of their competitiveness, and resistance to changes in the market environment. The formation of specialization occurs under the influence of natural and climatic conditions, economic factors, state policy, and technological development. An important aspect is the optimal combination of the region's resource potential with modern methods of organizing production. The study's relevance is due to the need to adapt the agricultural sector of Ukraine to modern challenges, particularly globalization trends, changes in the structure of demand, and environmental constraints. Theoretical substantiation of specialization processes will allow the development of effective mechanisms for developing agricultural production, contributing to increasing productivity and sustainability. Specialization can allow producers to take advantage of economies of scale and produce higher-quality goods that can be sold at a premium. However, specialization can also lead to increased risk, as farmers may be more vulnerable to changes in market demand or weather conditions.

Keywords: specialization, factors, influence, development, production.

Постановка проблеми у загальному вигляді Галузева спеціалізація сільськогосподарських підприємств є ключовим чинником їхнього ефективного функціонування та конкурентоспроможності. Вона визначає напрям діяльності підприємства, його ринкові можливості та стратегію розвитку. У сучасних умовах господарювання економічні фактори відіграють вирішальну роль у виборі спеціалізації сільськогосподарських підприємств. Саме вони визначають рівень прибутковості, рентабельності та можливості інвестування в подальший розвиток.

Аналіз останніх досліджень та публікацій Тема галузевої спеціалізації сільськогосподарських підприємств досліджувалася багатьма вченими з різних країн – Ф. Ратцель, А. Вебер, М. Портер, Д. Даймонд, К. Кларк, П. Друкер. В Україні вказана тематика активно досліджувалася провідними науковцями в сфері аграрної економіки, менеджменту та регіонального розвитку – Саблук П.Т., Малік М. Й., Андрійчук В. Г., Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. та інші. Ці вчені зробили значний внесок у

розробку наукових підходів до спеціалізації сільськогосподарських підприємств.

Незважаючи на значний обсяг досліджень, потребує подальшого розгляду вказана тематика, що сприятиме розробці науково обґрунтованих підходів до формування галузевої спеціалізації сільськогосподарських підприємств та підвищенню ефективності аграрного сектору в цілому

Мета статті теоретичне обґрунтування процесів формування галузевої спеціалізації в аграрному секторі, визначення ключових чинників, що впливають на вибір спеціалізації сільськогосподарських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження Спеціалізація сільськогосподарського виробництва означає скорочення асортиментної різноманітності або збільшення виробництва вибраного продукту. Це часто супроводжується збереженням виробництва решти продукції на незмінному рівні. Спеціалізація може бути хорошим способом підвищення ефективності та продуктивності, але вона також може призвести до проблем, якщо нею керувати неналежним чином.

Спеціалізація виробництва створює умови для ефективного використання кліматичних переваг будь-якого регіону (природна родючість ґрунту та його меліоративний стан, тривалість вегетаційного періоду, природна вологозабезпеченість ґрунту, річна ефективна температура, забезпеченість водою). Крім того, це дає змогу ефективно використовувати культуру землеробства, досвід і виробничі навички окремих регіонів, які формувалися і зберігалися протягом століть.

До основних принципів розміщення та спеціалізації сільськогосподарського виробництва та підприємств, що працюють на його сировину, належать:

- отримання максимальної кількості продукції там, де витрати на її виробництво та транспортування мінімальні;
- облік природних умов та їх максимальне використання, формування відповідно до них зональних систем землеробства та тваринництва;

- наближення виробництва до джерел сировини та районів споживання;
- облік транспортних умов та розвитку виробничої інфраструктури;
- найбільш повне та ефективне використання трудових ресурсів;
- облік міжнародного поділу праці та можливостей експорту;
- комплексний розвиток та спеціалізація сільського господарства республіки та її регіонів;
- зміцнення економічної незалежності країни.

Галузева спеціалізація сільськогосподарських підприємств є ключовим фактором їх ефективного функціонування та конкурентоспроможності. Він визначає напрямок діяльності підприємства, його ринкові можливості, стратегію розвитку. Метою спеціалізації сільськогосподарських організацій є підвищення виходу товарної продукції та зниження її собівартості за рахунок ефективнішого використання виробничих ресурсів. Головною умовою встановлення оптимального рівня розміщення сільськогосподарського виробництва є вивчення характеру і ступеня впливу факторів, що впливають, які повинні розглядатися в сукупності і у взаємозв'язку один з одним.

У сучасних економічних умовах на вибір спеціалізації сільськогосподарських підприємств впливають умови (рис. 1).

Економічні чинники, що впливають на галузеву спеціалізацію сільськогосподарських підприємств, багатогранні та відіграють вирішальну роль у формуванні аграрної спеціалізації. Ці фактори включають ринковий попит, доступ до ресурсів, технологічний прогрес і державну політику, які можуть суттєво вплинути на напрямок і успіх сільськогосподарських підприємств.

Ринковий попит є основною рушійною силою галузевої спеціалізації. Наприклад, зростання глобального попиту на органічну продукцію змусило багатьох фермерів переключити свою увагу зі звичайних культур на органічне землеробство. Згідно зі звітом Organic Trade Association [5], продажі органічних продуктів харчування в Сполучених Штатах досягли 62 мільярдів доларів у 2020 році, що свідчить про значні ринкові можливості.

Ця зміна не тільки відображає споживчі переваги, але й впливає на типи культур, які вирощуються, що призводить до більш спеціалізованого сільськогосподарського сектору [8].

Умови спеціалізації в сільському господарстві			
Спеціалізація заснована на природних умовах і соціальних економічних факторах	Спеціалізація формувалася, розвивалася і поглиблювалася з урахуванням кліматичних умов регіону.	Спеціалізація сформувалася на основі релігійних звичаїв і обмежень людей, які проживають у певних регіонах	Спеціалізація розвивалася на основі конкретних цілей суспільства
	Сформована та поглиблена спеціалізація на основі споживчих звичок мешканців регіону та пов'язана з ринковим попитом	Спеціалізація сформувалася на основі різноманітних обмежень (преференцій) у сільськогосподарському виробництві в країні	
	Спеціалізація формувалася і поглиблювалася на основі ринкового попиту та переваги в економічній ефективності	Спеціалізація сформувалася, виходячи з потреби в стабільному продовольчому забезпеченні населення країни	
	Спеціалізація склалася на основі основної галузі сільськогосподарського виробництва регіону.	Спеціалізація, сформована на основі використання результатів глобальної зміни клімату в інтересах людини	

Рисунок 1 – Умови що впливають на вибір спеціалізації в сільському господарстві

До основних економічних факторів впливу на галузеву спеціалізацію відносять:

1. Рівень цін на сільськогосподарську продукцію Ціни на аграрну продукцію визначають прибутковість окремих галузей сільського господарства. Високі ціни на певні культури чи види продукції стимулюють підприємства до їхнього вирощування чи виробництва. Водночас низькі ціни

можуть змушувати підприємства переглядати свою спеціалізацію та переходити до більш рентабельних напрямків діяльності.

2. Собівартість виробництва Витрати на виробництво певних видів сільськогосподарської продукції значною мірою впливають на спеціалізацію підприємств. Якщо певна галузь вимагає значних інвестицій у технології, добрива, техніку чи інші ресурси, підприємства можуть ухилятися від цієї спеціалізації на користь більш економічно вигідних варіантів.

3. Рівень продуктивності праці Висока продуктивність праці сприяє зменшенню собівартості продукції та підвищенню прибутковості підприємства. Тому спеціалізація залежить від наявності кваліфікованих кадрів, сучасної техніки та ефективної організації виробничого процесу.

4. Доступ до фінансування та інвестицій Фінансові можливості підприємств впливають на вибір спеціалізації, оскільки деякі напрями діяльності потребують значних капіталовкладень. Наприклад, вирощування зернових культур вимагає менших інвестицій порівняно з тваринництвом, яке передбачає значні витрати на утримання поголів'я, корми та ветеринарне обслуговування.

5. Податкова політика та державна підтримка Державне регулювання сільського господарства відіграє важливу роль у формуванні спеціалізації підприємств. Наявність пільгового оподаткування, дотацій, субсидій або компенсаційних програм може стимулювати розвиток певних галузей і сприяти їхній спеціалізації.

6. Рівень конкуренції на ринку Чим більша конкуренція на ринку певної продукції, тим складніше підприємствам утримувати свої позиції та отримувати високі прибутки. Висока конкуренція може змушувати підприємства шукати нові ніші або змінювати спеціалізацію на менш конкурентні напрямки.

7. Логістична доступність та інфраструктура Розвинена інфраструктура (наявність доріг, складських приміщень, транспортної логістики) впливає на вибір спеціалізації. В регіонах із поганою транспортною доступністю

підприємства зазвичай обирають спеціалізацію, яка не потребує частих перевезень або зберігання продукції тривалий час.

Сільська інфраструктура сприяє фізичному зв'язку та кращій інтеграції сільських і сільськогосподарських районів із зростаючими ринками[4]. Невідповідна інфраструктура може стримувати ріст і продуктивність. Сільська інфраструктура підвищує продуктивність сільського господарства, що, у свою чергу, сприяє зростанню в сільській місцевості, спричиняючи підвищення зарплат у сільському господарстві та покращення можливостей для несільськогосподарської праці. Державні інвестиції в системи цінової та ринкової інформації, а також у сільську транспортну інфраструктуру можуть спричинити посилення конкуренції між ринковими посередниками [7]. Наприклад, на поганих дорогах націнка трейдерів вища. Інвестиції в іригаційну інфраструктуру мають значний позитивний ефект як з точки зору виробництва на одиницю землі, так і на одного працівника. Невідповідна інфраструктура у вигляді поганої мережі доріг посилює нерівний доступ до кредитів, особливо для малих і середніх підприємств.

8. Сезонність та кліматичні умови Незважаючи на те, що клімат є природним фактором, його економічні наслідки мають велике значення для спеціалізації. Наприклад, сезонність виробництва впливає на можливість реалізації продукції та її вартість на ринку. Деякі підприємства змінюють спеціалізацію, враховуючи можливість цілорічного виробництва або мінімізації ризиків, пов'язаних із несприятливими погодними умовами.

9. Рівень розвитку переробної промисловості Наявність підприємств з переробки сільськогосподарської продукції впливає на вибір спеціалізації. Наприклад, якщо в регіоні працює завод із переробки молока або виробництва м'ясної продукції, то місцеві підприємства схильні до розвитку тваринництва.

10. Функціонування ринку: Ефективні ринки мають вирішальне значення для спеціалізації сільського господарства, особливо щодо ринків праці, капіталу, страхування та ресурсів. Щоб аграрії могли вести свій бізнес з

метою отримання прибутку, їм потрібна інформація про ринки, управління підприємством та фінанси. Крім того, їм потрібні знання та навички, щоб керувати конкурентоспроможним і прибутковим сільським господарством, включаючи управління ресурсами, виробництвом і маркетингом.

11. Експортний потенціал та міжнародні ринки Відкритість ринків і можливість експорту продукції є вагомим фактором, що визначає спеціалізацію підприємств. Державні квоти, митні тарифи, торгові угоди та попит на зовнішніх ринках можуть впливати на те, які культури або продукція будуть пріоритетними для виробництва.

Доступ до ресурсів, включаючи землю, воду та капітал, також відіграє важливу роль у визначенні спеціалізації сільськогосподарських підприємств. Регіони з багатими водними ресурсами можуть спостерігати концентрацію підприємств, зосереджених на культурах з високим споживанням води, таких як рис або певні фрукти. Навпаки, райони з обмеженою доступністю води можуть спеціалізуватися на посухостійких культурах, таких як сорго або просо. Наприклад, наявність іригаційної інфраструктури дозволила спеціалізуватись на високоцінних культурах, які вимагають значного споживання води, але приносять високу економічну віддачу.

Спеціалізоване землеробство має ряд переваг і недоліків. Однією з переваг є те, що це може призвести до кращого використання землі, оскільки культури можна вирощувати на землі, яка найкраще підходить для них. Це може призвести до збільшення рентабельності. Ще однією перевагою є те, що це дозволяє краще збут продукції, оскільки її можна сортувати, обробляти, зберігати та транспортувати ефективніше. Це може призвести до покращення варіантів фінансування. Однак спеціалізоване фермерство також має низку недоліків. По-перше, для цього потрібно більше обладнання та робочої сили, що може збільшити витрати. Крім того, це може призвести до звуження асортименту виробленої продукції, що може бути небажаним для деяких споживачів.

Технологічний прогрес ще більше впливає на спеціалізацію, дозволяючи фермерам застосовувати більш ефективні методи та підвищувати врожайність. Технології точного землеробства, такі як обладнання з наведенням GPS і датчики ґрунту, дозволяють фермерам оптимізувати вхідні ресурси та максимізувати вихід. Це призвело до посилення спеціалізації у виробництві високоврожайних культур, як це видно на посівах кукурудзи та сої Заході США, де фермери використовують передові технології для підвищення продуктивності та прибутковості.

Державна політика та субсидії також визначають спеціалізацію сільськогосподарських підприємств. Наприклад, Загальна сільськогосподарська політика Європейського Союзу (CAP) надає фінансову підтримку фермерам, заохочуючи їх спеціалізуватися на певних культурах, які відповідають цілям сталого розвитку. Це призвело до зростання виробництва біопалива та інших відновлюваних ресурсів, оскільки фермери реагують на політичні стимули, спрямовані на скорочення викидів вуглецю та сприяння піклуванню про навколишнє середовище.

Зональна спеціалізація в сільському господарстві, підвищуючи продуктивність, може призвести до кількох впливів на навколишнє середовище, включаючи забруднення та зменшення біорізноманіття [2, 3]:

Забруднення: спеціалізація може призвести до збільшення використання добрив і пестицидів, спричиняючи забруднення води та ґрунту. Підтримка ринкових цін може інтенсифікувати сільське господарство, що призведе до прямого забруднення [2]. Надмірне використання добрив призводить до евтрофікації поверхневих вод і накопичення нітратів у ґрунтових водах.

Зменшена різноманітність виробництва: диференційовані рівні підтримки спотворюють ціни на врожай і худобу, потенційно спричиняючи навантаження на навколишнє середовище через зменшення різноманітності виробництва. Заохочення просторової концентрації окремих виробничих

ліній може призвести до надлишків гною та забруднення поживними речовинами.

Якість води: Розширення та інтенсифікація сільського господарства може призвести до забруднення поверхневих і ґрунтових вод біоцидами, підвищення рівня поживних речовин і погіршення якості води.

Якість ґрунту: практики монокультури, поширені в спеціалізованому сільському господарстві, можуть виснажити поживні речовини ґрунту та погіршити здоров'я ґрунту, якщо не впроваджено такі відповідальні практики, як нульове землеробство та сівозміна.

Ерозія: Розширення та інтенсифікація сільського господарства може призвести до збільшення ерозії. **Засолення:** зрошення в спеціалізованому сільському господарстві може спричинити надмірне засолення в кореневій зоні, зменшуючи ріст рослин [1].

Якість повітря: зміни у землекористуванні та методи вирощування тварин у спеціалізованому сільському господарстві значно впливають на зміну клімату через забруднення повітря.

Щоб пом'якшити цей вплив на навколишнє середовище, важливо запровадити відповідну екологічну політику разом із реформою сільськогосподарської політики. Диверсифікація спеціалізації та відповідальна сільськогосподарська практика також можуть допомогти в екологічній стійкості.

Основними напрямками підвищення ефективності спеціалізації є: підвищення економічного родючості земель; підбір культур, сортів, порід тварин інтенсивного типу; організація виробничих процесів у оптимальні терміни; підвищення мотивації праці працівників; вдосконалення внутрішньогосподарських економічних відносин як однієї з умов механізму зменшення витрат господарювання, а також удосконалення зовнішніх факторів: фінансово-кредитної, податкової та цінової політики.

Економічне значення спеціалізації визначається тим, що вона підвищує ефективність будь-якої діяльності у вигляді зростання продуктивності праці; дозволяє більш ефективно використовувати всі види ресурсів; сприяє

збільшенню продуктивних сил суспільства та розвитку науки, тому що відкриває широкі перспективи для вдосконалення техніки та технології, впровадження у виробництво досягнень НТП та інновацій, а також більш раціональної організації праці, зростання кваліфікації працівників; веде до зміни їхньої професійної структури; сприяє оптимальному розміщенню виробництва з природно-економічних зон та районів.

При обґрунтуванні спеціалізації виробництва важливо знати можливості не лише сільського господарства, а й промисловості у забезпеченні його технікою, добривами, електроенергією та іншими промисловими товарами, мати уявлення про якість цих товарів. Від цього значною мірою залежить можливість підвищення інтенсифікації, зростання сільськогосподарського виробництва. Говорячи про обладнання та технології, що застосовуються у виробничих процесах сільського господарства, слід зазначити, що на сьогоднішній день вони морально застаріли в порівнянні із закордонними аналогами.

Спеціалізацію часто вважають стратегією для великих компаній, але вона може бути корисною для підприємств будь-якого розміру. Використання ресурсів лише для виробництва одного продукту може підвищити ефективність і результативність, а також зменшити операційні витрати. Це може бути чудовим способом підвищити прибутковість і максимізувати продуктивність.

Висновки. Галузева спеціалізація сільськогосподарських підприємств залежить від широкого спектра економічних факторів, зокрема рівня цін, собівартості, податкової політики, конкуренції, доступу до фінансів, інфраструктури та експортного потенціалу. Розуміння цих впливів має важливе значення для зацікавлених сторін у сільськогосподарському секторі, щоб приймати обґрунтовані рішення, які відповідають тенденціям ринку та цілям сталого розвитку.

Для забезпечення ефективності діяльності підприємства необхідно здійснювати постійний аналіз економічного середовища та адаптувати стратегію спеціалізації відповідно до ринкових умов. Вибір правильної спеціалізації може стати ключовим фактором успіху підприємства, сприяти

його сталому розвитку та підвищенню конкурентоспроможності на аграрному ринку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Environmental considerations in irrigation development URL: <https://www.fao.org/4/w4347e/w4347e10.htm>
2. ENVIRONMENTAL EFFECTS OF AGRICULTURAL TRADE LIBERALIZATION AND DOMESTIC AGRICULTURAL POLICY REFORMS URL: https://unctad.org/system/files/official-document/dp_126.en.pdf
3. Environmental impact of agriculture URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_impact_of_agriculture
4. Llanto, Gilberto M. The Impact of Infrastructure on Agricultural Productivity, PIDS Discussion Paper Series, № 2012-12, 2012 Philippine Institute for Development Studies (PIDS), Makati City.
5. Organic Market Overview URL: <https://www.ota.com/resources/market-analysis>
6. Son'ko S. Agricultural Districts of the Kharkiv Region: Geographical Issues. Environmental Consequences. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 26(1), 2018. 165–175. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/111818>
7. The impacts of public investment in and for agriculture Synthesis of the existing evidence URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/36a23c4e-79b4-46ed-a699-aaad46b85580/content>
8. Жульєн Флоркін. Бізнес. URL: <https://julienflorkin.com/uk/%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F/>.

REFERENCES:

1. Environmental considerations in irrigation development URL: <https://www.fao.org/4/w4347e/w4347e10.htm>
2. ENVIRONMENTAL EFFECTS OF AGRICULTURAL TRADE LIBERALIZATION AND DOMESTIC AGRICULTURAL POLICY REFORMS URL: https://unctad.org/system/files/official-document/dp_126.en.pdf
3. Environmental impact of agriculture URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Environmental_impact_of_agriculture
4. Llanto, Gilberto M. The Impact of Infrastructure on Agricultural Productivity, PIDS Discussion Paper Series, № 2012-12, 2012 Philippine Institute for Development Studies (PIDS), Makati City.
5. Organic Market Overview URL: <https://www.ota.com/resources/market-analysis>
6. Son'ko S. Agricultural Districts of the Kharkiv Region: Geographical Issues. Environmental Consequences. *Journal of Geology, Geography and Geoecology*, 26(1), 2018. 165–175. URL: <https://doi.org/https://doi.org/10.15421/111818>
7. The impacts of public investment in and for agriculture Synthesis of the existing evidence URL: <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/36a23c4e-79b4-46ed-a699-aaad46b85580/content>
8. Zhulien Florkin. Biznes. URL: <https://julienflorkin.com/uk/%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F/>.

Надійшла до редакції 25.11.2024 р.